

Les dones en la història de la medicina

Us convidem a una breu panoràmica sobre la tasca assistencial femenina, tant en l'esfera domèstica com en l'esfera pública, alhora que us oferim dades i fets que van permetre la irrupció de la dona en la pública, així com els noms d'algunes pioneres.

Text > **MONTERRAT JIMÉNEZ SUREDA**, Universitat Autònoma de Barcelona, investigadora i vicerectora de la UOC

Qui el d'altre ha de cuidar, ja en té prou amb què bregar

En el seu *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* de 1617, el prior banyolí dels hospitalers jerosolimitans de Santa Maria del Temple de Perpinyà, Miquel Agustí, explicità gràficament una de les competències immemorials que les dones exercien pel fet de ser dones: la cura dels malalts i incapacitats de casa seva.

Com la resta dels mamífers, l'espècie humana és altricial; és a dir, quan en neix un individu, depèn de la cura dels altres per sobreviure. Així que les primeres especialitats mèdiques de les dones, en la pràctica, han estat la puericultura i la pediatria. Del seu conreu depenia la supervivència i la reproducció de tota la societat, en conjunt.

Tanmateix, l'assumpció d'aquesta responsabilitat era tan universalment considerada com una part de les atribucions naturals de la dona pel simple fet de ser dona, que no era cap notícia destacable enlloc.

La gran paradoxa és que la medicina va ser la ciència que va contribuir, en major mesura que les altres, a fonamentar sobre unes presumptes bases irrefutables la fal·laç inferioritat natural de les que ensenderaven part de llurs vides a procurar per les dels altres.

En l'antic règim patriarcal, els quatre pilars incunables de la pediatria els escriviren quatre metges de sexe masculí, valgui la redundància. Foren el *Libellus de aegritudinis et reme-*

El gran salt quantitatiu i qualitatiu, però, es produeix a partir del segle XIX, amb la sistematització de la presència de les dones en els centres d'estudis superiors europeus i colonials

>> El naixement de la Mare de Déu (ca. 1520), oli sobre taula de Jan de Beer que custodia el Museu Nacional Thyssen-Bornemisza de Madrid, i que mostra el treball i l'instrumental de les llevadores. (Foto: MUSEU THYSSEN-BORNEMISZA)

>> Retrat d'una infermera de la Creu Roja de Gabriel Nicolet, de l'any 1914-15, en què la sanitària afegeix al seu carisma assistencial el compliment d'una petició que la institució a la qual representa havia fet a la població: teixir roba gruixuda per als soldats que patien un fred espantós a les trinxeres de la Primera Guerra Mundial. (Foto: WIKIMEDIA COMMONS)

>> Pintura de William Hatherell, per a un cartell de l'any 1915 en què, en un escenari de ruïna bèl·lica, la infermera apareix com a únic suport d'un soldat ferit i d'una nena abandonada.

diis infantium (1472), del catedràtic paduà Paolo Bagellardo; *Kinderbüchlein* (1473), del metge bavarès Bartholomäus Metlinger, reeditat com a *Ein Regiment der Jungerkinder*; un compendi (1483) del flamenc Cornelius Roelans; i el poema didàctic *Versehung des Leibs* (compost el 1429, publicat el 1491), del benedictí suau Heinrich von Louffenburg.

Només les llevadores els podien fer (i els van fer) la competència en allò que avui s'anomena *neonatologia*. De fet, la major part de tractats mèdics d'èpoques anteriors a la contemporània escrits per dones eixiren de la ploma d'una d'aquestes professionals: les memòries de la frisona Catharina Schrader, que abasten de 1693 a 1740; *Die Königliche Preussische und Chur-Brandenburgische Hof-Wehe-Mutter* (1690), de la silesiana Justine Siegemund; o les *Observations diverses sur la stérilité, perte de fruits, fécondité, accouchements et maladies des*

femmes et enfants nouveau-nés (1609), de la francesa Louise Bourgeois.

Les llevadores, però, tenien una consideració laboral inferior a la dels seus col·legues metges, i, a més, estaven sotmeses a suspicàcies que anaven més enllà de la seva vàlua professional. Des de trepitjar la llinda de la letal bruixeria segons el *Malleus maleficarum* (1487) dels dominics germànics Heinrich Kramer i Jacob Sprenger, fins a mitificar-se atemporalment en la carcassa sarda de *l'ag-gabadora*, l'especialista en l'eutanàsia dels malalts terminals.

De fet, el registre de naixement de la pediatria com a especialitat es data el 1764 a partir del text suec *Underrättelser om Barn-Sjukdomar och deras Bote-Medel* ('Les malalties dels nens i els seus remeis'), del metge Nils Rosén von Rosenstein, si bé el mot que la conceptualitzava va ser encunyat el 1855 pel lexicògraf Robert Dunlinson.

Teoria i pràctica. No cal destacar els segles XVIII i XIX com les beceroles institucionals de la cura a la mainada. Ja en l'antiga Roma hi havia personal femení en estructures organitzades per a l'atenció als éssers humans en l'etapa de la vida en què es moririen si no se'n tenia cura. Aquest tipus de servei, que incloïa les dides i mainaderes, va continuar al llarg de l'època medieval, de la moderna i la contemporània. No endebades Hígiea i Panacea eren les filles d'Esculapi.

Les primeres metgesses de la història que es documenten es dedicaven a la cura dels nens i a la de llurs mares, juxtaposant llevadora, ginecologia, obstetrícia i pediatria. N'hi hagué a l'antic Egipte, a Judea, a Grècia i a Roma, per citar només alguns pilars fundacionals de la cultura mèdica d'Occident.

És molt aventurat validar-ne noms concrets amb una certesa absoluta. La doctora feminista canadenca Kate

>> La pediatra M. Teresa Bosch el dia de la seva jubilació, al CAP de Vacarisses. (Foto: CAP VACARISSES)

>> La neuròloga jueva sefardita italiana Rita Levi-Montalcini, coguanyadora del Premi Nobel de Medicina l'any 1986 per la seva investigació sobre el factor del creixement del nervi. (Foto: WIKIMEDIA COMMONS)

Campbell Hurd-Mead, que respon a aquest perfil, va creure que havia descobert dues predecessores remotes en l'egípcia Merit Ptah i la medieval Tròtula de Salern. Sembla, però, que la Merit que ella va batejar en la seva meritòria *A History of Women in*

Un dels aspectes vinculats a l'emancipació femenina de tuteles no desitjades ha estat el control del seu potencial reproductiu, tan vinculat a la ginecologia

Medicine: From the Earliest of Times to the Beginning of the Nineteenth Century va néixer realment l'any 1938, juntament amb la publicació del llibre. I hi ha historiadors que creuen que Tròtula és un aplec de tractats i no la dama que els va escriure. Com si un historiador del futur es convencés que l'*Es-pasa* fora un antropònim.

Dubta i estudiaràs. Estudia i en sabràs! L'existència de les inevitables mistificacions no treu un bri de mèrit —al contrari— a les dones de carn i ossos que feren de la cura

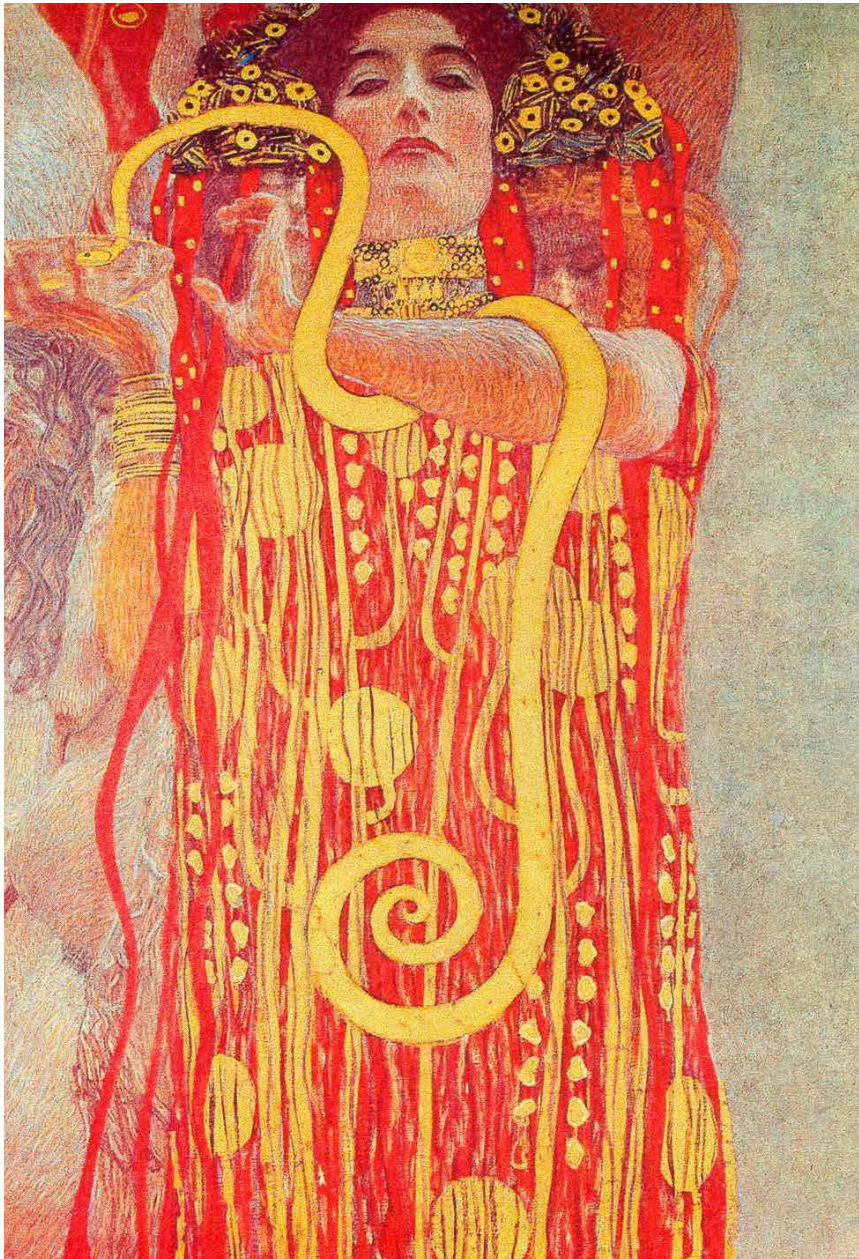
dels altres el seu ofici. Una d'elles va ser l'anglo-nord-americana Elizabeth Blackwell, que es va graduar a la Facultat de Medicina de la Ginebra novaiorquesa el 1849 i va esdevenir una icona de la cultura popular, fins al punt que la mediàtica Judy Moody de Megan McDonald la té com un ídol, de la mateixa manera que els nens catalans, seguint l'escala de valors dominant al país, adoren Lionel Messi.

Des de l'època medieval i, especialment, de la moderna, resulta més fàcil reduir els marges d'equivocació en analitzar el rol femení en la ciència mèdica. El gran salt quantitatiu i qualitatiu, però, es va produir a partir del segle XIX, amb la sistematització de la presència de les dones en els centres d'estudis superiors europeus i colonials.

Normalment, aquesta obertura estava precedida per la legislació que la feia possible a escala nacional. Una llei del Parlament britànic de 1876 va permetre la graduació universitària femenina a les facultats de medicina del país.

A Espanya, va haver-hi lliure accés a la universitat a partir de 1910. La primera onada de noies que hi van accedir es van decantar per professions sanitàries, documentalistes i docents. En el primer sector, a partir de la dècada dels vint, destacaren les especialitzacions de pediatria, ginecologia i oftalmologia. Deu anys més tard, ja s'individuava més d'un nom en recerca.

De la consulta de l'índex de tesis doctorals mèdiques femenines de la base Cisne de la Universitat Complutense es conclou que, entre 1882 i 1954, se'n van defensar cinquanta, un 1 % del total. L'altre 99 % és d'autoria masculina. Les adscripcions més comunes d'aquestes recerques van ser la ginecologia i l'obstetrícia, la farmacologia, l'hematologia, la pediatria i l'endocrinologia. Si comparem les dades amb les d'un país altament desenvolupat (en paràmetres actuals) com els Estats Units, trobem que, l'any 2017, en l'especialitat de pediatria, les dones constituïen el 72,3 % del total de residents, el 63,3 % d'especialistes en actiu i el 57,4 % de professionals acadèmics. Malgrat la majoria numèrica femenina en aquest àmbit, les dones representen, encara, una minoria en la difusió dels mèrits del

>> Higiea, de Gustav Klimt, que representa la deessa de la higiene i de la curació. Tenia temple a Cos, pàtria d'Hipòcrates, i el jurament d'aquest l'esmenta.

seu treball. L'absolutament meritori Benjamin Spock va ser més popular que la *déraisonné* Françoise Dolto (mare de l'haptonomista Catherine Dolto), de la mateixa manera que el conductista Eduard Estivill ha estat més anomenat pels pares i mares de classe mitjana i baixa que la sensible psicopedagoga Rosa Maria Jové Montanyola.

Les altres especialitats mèdiques conreades per dones van tenir evolucions, en essència, similars. Una part de les dificultats a les quals es van haver d'enfrontar derivava de la sòlita oposició masculina a l'entrada per la

via educativa de les dones en una esfera pública que consideraven el seu monopoli, amb reserva d'admissió sexual.

La gran paradoxa era que els mateixos que prohibien els estudis superiors femenins després, com bombers piròmans, solien queixar-se i satiritzar la ignorància i la manca de preparació de les senyores. (És un procés similar al que fan els humans avui quan, havent trencat ells mateixos els ecosistemes que tenen més a mà, castiguen l'espècie que se'n beneficia —els senglars, per exemple— amb la pena de mort.)

En totes les societats de l'avior, casar-se i tenir fills no només era complir un imperatiu biològic, sinó un deure moral imposat col·lectivament i esdevingut un requisit per a una identitat social positiva. Encara ara, les àvies que han interioritzat aquest rol intenten perpetuar-lo amb el metamissatge que contenen les preguntes que adrecen a les adolescents: «Tens xicot, maca?», «Ja festeges?».

La revolució més transcendent de la història de la humanitat ha estat la que han fet les dones pel seu dret a l'autodeterminació. El fet que, com a norma, no hagin provocat més víctimes que elles mateixes amb llur exercici de resistència passiva a un domini injust no desqualifica el moviment. Ans al contrari. El dignifica com a *modus operandi* tan pacífic com eficient.

Parir embelleix i criar envelleix

Un dels aspectes vinculats a l'emancipació femenina de tuteles no desitjades ha estat el control del seu potencial reproductiu, tan vinculat a la ginecologia. De la mateixa manera que, en l'antic règim, una de les vies perquè les dones accedisin a professions assistencials sense ser malvistes socialment era fer-se monges. Les dones que no volien ensenderar-se cap al matrimoni i la maternitat podien prendre els hàbits o resignar-se a la depreciació de la solteria i la presumpta abstinència heterosexual que l'acompanyava.

L'austriac Ludwig Haberlandt, fill i net de botànics, va publicar el resultat de la seva densa recerca empírica i experimental sobre la viabilitat de l'anticoncepció hormonal l'any 1931. En aquella època, el partit natalista d'un conterrani seu que es deia Adolf Hitler pujava com l'escuma. La monografia *Die hormonale Sterilisierung des weiblichen Organismus* va caure com un cop de puny al ventre. Haberlandt hi advocava per la parentalitat voluntària, i convertia així els fills en desitjats i susceptibles de beneficiar-se d'unes condicions de vida millors que afectarien tota l'estructura familiar. La major part dels hipotètics agraciats pels fatics del científic, però, s'estimaren més seguir les consignes dels líders que els exhortaven a créixer i a reproduir-se indefinidament. Els esforços de Haberlandt van ser retribuïts amb un assetjament implacable. Va ser incapaç d'aguantar els insults i les agressions.

Amb una motivació inversa, el ginecòleg Kyusaku Ogino, el 1924, va mesurar la capacitat femenina de procrear aplicant una senzilla matemàtica a l'ovulació. El 1928, el seu homònim austríac de passat nazi, Hermann Knaus, en va validar el mètode. Apostar per la continència periòdica amb ressò de *Casti connubii* va propiciar l'aplaudiment vaticà de Pius XII el 1951.

La paciència no casava bé amb les avantguardes. No formava part de l'esperit del temps. Si Haberlandt hagués estat resilient com el cable d'acer, potser hauria vist que la milionària nord-americana, sufragista i metgesa frustrada Katharine McCormick finançava el metge i biòleg compatriota seu Gregory Pincus per tal de trobar la panacea reguladora dels cicles mensuals. La píndola resultant tenia un efecte secundari. Era anticonceptiva. I queia en el *kairos* adequat. A França se'n va autoritzar la venda el mateix any que es va morir la mecenes que l'havia facilitat, el 1967.

Que el papa Pau VI condemnés la contracepció amb rotunditat el 1968 a través de l'encíclica *Humanae vitae tradendae munus gravissimum* va ser intentar posar una portella en un camp obert. Només una minoria de literals observants del precepte bíblic quedava voluntàriament portes enfora («Creixeu i multipliqueu-vos»).

Quina relació tingueren amb aquests avenços tan substancials ginecòlogues d'aquesta part del món com la valenciana Maria de la Concepció Aleixandre Ballester o la manresana Montserrat Bobé i Marsal? Es limitaren a la també necessària feina d'aplicar el saber que anaven descobrint els altres? Des dels missatges de llurs cossos com a enciclopèdia, què podien aportar les dones a la ginecologia?

Tantes coses, sens dubte, que només en podem esmentar una simple mostra. La doctora britànica Katharina Dalton (1916-2004) va encunyar una síndrome nova, la SPM o síndrome premenstrual, que no és el mateix que la dismenorrea primària, si bé ambdues condicions tenen causes hormonals subjacents.

L'any 1978, la feminista Gloria Marie Steinem (1934), neta de la sufragista Pauline Perlmutter Steinem (1864-1940), va utopitzar còmicament que si en comptes de les dones, fossin els homes que tinguessin la menstruació,

el Congrés dels Estats Units d'Amèrica ja s'hauria espavilat per fundar un Institut Nacional de la Dismenorrea ben dotat econòmicament per posar fi a les molèsties del període.

És clar que Steinem vivia en un país on feia dècades que les dones ocupaven l'esfera laboral. Aquest tipus de discurs divertit és més difícil de trobar des d'indrets en què tradicionalment, en aparellar-se, les dones es dedicaven a la família o renunciaven a la promoció laboral competitiva. Ocupar llocs de feina subordinats, sovint, implicava tenir un cap masculí. Algunes persones sempre han procurat concitar la benevolència dels que manen a força de peixar-ne l'autoestima (dels o de les caps) per la via fressada del servilisme i l'adulació extrems. És una fórmula senzilla que no falla. Mai.

Moltes dones àdhuc s'afegeixen a les brometes que associen la menstruació al mal humor. Cap d'elles no fa la més mínima especulació entre la mala bava i l'estat hormonal de Jack l'Esbudellador. Les actituds de submissió aniran canviant a mesura que qui les practica vagi adquirint la seguretat que proporcionen la independència econòmica i els seus corollaris.

El canvi de mentalitat de les dones occidentals al llarg dels temps ha cristallitzat, en el segle xx, en la seva entrada massiva i sistemàtica en l'esfera laboral. Les professions sanitàries han estat un nínxol preferent de vocacions femenines. Dins aquest, les especialitats percebudes com a «auxiliars», com ara la infermeria, havien esdevingut de domini quantitativament femení a partir del segle xix. En els manuals que transmeten les beceroles de l'ofici, es visibilitzen les aportacions dels models de les catorze necessitats bàsiques dels éssers humans propugnats per Virginia Henderson; el naturalista de la celebèrrima Florence Nightingale; el de suplència i ajut de l'esmentada Henderson i Dorothea Orem i el d'interrelació de Hildegard Peplau, Callista Roy i Martha Rogers.

En els llibres de medicina i història de la medicina, costa més trobar caps rectors femenins. L'any 2020, de 222 persones guardonades amb el Premi Nobel

>> En l'assistència pediàtrica la proximitat pot ser un valor afegit. (Foto: REVISTA DE GIRONA)

de Medicina, hi havia dotze dones, el 5,4 % del total. Una qüestió de fons que segurament reflecteix tant una realitat com una òptica i una perspectiva conscient (o no).

No hi ha cap poder que, volenterosament, es faci una vasectomia quirúrgica. És una qüestió d'ego. La racionalitat no sol aconseguir guanyar cap torcebraç contra la gestió de les emocions més primàries. Així que continua havent-hi prejudicis sexistes en l'àmbit de la medicina.

Normalment, aquests es canalitzen, com arreu, en micromasclismes de baixa intensitat, gairebé inconscients de tan interioritzats com estan. Quan jo vaig prendre possessió d'un despatx que compartia amb un company de la Universitat Autònoma de Barcelona, l'individu es va sobtar per la quantitat de pols que acumulaven les nostres taules i, mirant-me amb l'índex brut, va dir-me: «Montse, aquestes taules s'han de netejar ara. No podem treballar així». Tot seguit, es va reparar a la poltrona. Vaig ignorar olímpicament el suggeriment subliminar que em comminava a passar el drap. I aquí pau i després glòria.

No fa gaires anys, un correu electrònic del degà de la meva facultat ens animava a incloure la perspectiva de gènere en les nostres classes. No em vaig poder estar de respondre que jo sempre la hi havia inclòs. I és ben veritat que no em descuido mai de citar els homes.

Moltes dones àdhuc s'afegeixen a les brometes que associen la menstruació al mal humor